

ZAPISKI

SLOVENSKI ANARHIST KAREL ANTON POTISEK V SALZBURGU

Slovenski delavci in obrtniki so v času nastajanja delavskega gibanja in organiziranja iskali zaposlitev tudi daleč od svojih rojstnih krajev in se tudi na tamkajšnjih delovnih mestih vključevali v delavska društva. Morda še bolj kot doma, saj je bilo v bolj industrializiranih deželah Avstrije, Nemčije, Švice in še kje delavsko gibanje bolj razvito, z daljšo tradicijo in delavske organizacije že bolj običajne. Podatkov o tem pa imamo zaenkrat še sorazmerno malo, saj je le manjši del v teh društvih in gibanju dosegel kakšne društvene funkcije ali tolikšno politično delovanje, da bi v arhivih, predvsem pokrajinskih, ostale sledi. Pred leti sem dobil podatke o enem takšnih udeležencev delavskega gibanja v Salzburgu, ki naj služi kot marginalni prispevek v mozaiku o slovenskem delavskem gibanju.

Gre za ljubljanskega krojaškega pomočnika Karla Antona Potiska, rojenega v Ljubljani leta 1863, ki bi utegnil biti brat Franca Potiska, čevljarkega vajenca pri Ferdinandu Tumi v Ljubljani, ki je bil na procesu proti Železnikarju in tovarišem star 15. let.¹ Za Karla Antona imamo podatke iz druge polovice osemdesetih let, ne za prej in ne za pozneje pa nič več, tako da o njegovi nadaljnji usodi ne vemo ničesar, tudi datuma in kraja smrti ne. Na Slovenskem se v delavskem gibanju pred letom 1885 gotovo ni pojavil, za čas po 1890 pa doslej nisem uspel tudi še nič najti.

Karel Anton Potisek je prišel v Salzburg februarja 1885 iz Švice, kjer je bil od 27. avgusta v St. Gallenu, od konca septembra do 3. februarja 1886 pa v kantonu Thurgau. Z veljavno delovno knjižico se je 25. februarja 1886 zaposlil v Salzburgu pri krojaškem mojstru Ernstu Ungerju, vendar je 16. marca že nastopil delo pri dvornem krojaškem mojstru Johannu Petranu. Notranje ministrstvo na Dunaju je deželno predsedstvo v Salzburgu že 12. novembra 1885 obvestilo, da je izginil iz St. Gallna, in predvidevalo, da bo prišel v Avstrijo, ter poslalo prvi opis, po katerem je Potisek majhne, nevpadljive postave, temnih oči, črnolas, rumenkast v obraz in arogantno samozavesten. Opozorilo je tudi, da je Potisek dobil od anarhistov v Londonu nalogo, da v Avstriji izvede neko maščevalno dejanje.² Deželno predsedstvo je Potiska takoj označilo za anarhističnega emisarja iz Ljubljane in naročilo policiji, naj ga opazuje ter ga ob najmanjšem prekršku takoj izžene. Kmalu je bila na njegovem domu tudi policija, izvedla 24. marca 1886 preiskavo in ugotovila, da nima skoraj nič premoženja, našla pa je primerek glasila socialnih demokratov *Die Arbeit* in pa prvi zvezek *Marxovega Kapitala*,³ ki je bil last salzburskega delavskega društva in si ga je Potisek izposodil. Kapital je društvo kupilo že leta 1874. To je prvi dokumentirani podatek, da je slovenski delavec bral Kapital, kar glede na zahtevnost teksta gotovo ni presenetljivo, po drugi strani pa tudi ni znano, če ga niso brali tudi druge, niti koliko jih je bilo. Za ostala delavska izobraževalna društva tudi ni podatkov, ali so njihove knjižnice Kapital imele ali ne. Ob preiskavi ni bilo najdenega nič takega, zaradi česar bi kazalo Potiska pregnati ali izgnati, razen tega pa je tudi policiji dejal, da name-rava iti v Ljubljano na odsluženje vojaščine. Deželna vlada za Kranjsko je 14. aprila 1886 sporočila policiji v Salzburg, da je vojaščino že odslužil, da ni bil še zaprt niti izgnan.⁴ Čez nekaj mesecev, točneje 3. oktobra 1886, pa je Potisek odpotoval v Ljubljano na vaje deželne brambe⁵ in v Ljubljano je predsedstvo brž sporočilo, da je bil dotlej v Salzburgu drugi tajnik splošnega delavskega izobraževalnega društva za Salzburg in okolico, da je javno nastopal kot socialni demokrat, da pa ni zagrešil ničesar protipostavnega, da bi proti njemu lahko ukrepali.⁶ Po tedanji avstrijski zakonodaji je bilo politično delovanje nekoliko ohlapno definirano; delovanje delavsko-izobraževalnih društev je bilo dovoljeno in predavanja v teh društvih velikokrat niso zadevala le izobraževanja, ampak so posegala tudi na tla vsakodnevnih političnih dogajanj. Od navzočega predstavnika policije je bilo ponavadi odvisno, kdaj je takšna razpravljanja imel za prekoračenje zakona in kdaj ne. Tako se je tudi Potisek vključil v delovanje delavskega izobraževalnega društva Salzburg in okolica, ki je bilo 1884/85 obnovljeno. Obnovili so ga anarhistično usmerjeni delavci, večinoma izgnani z Du-

¹ J. Fischer: Čas vesolniga socialnega punta se bliža, Ljubljana 1984, str. 160, 163, 167.

² Salz. Landesarchiv, odslej SAL, 22/2 Separatfaszikel Sozialisten und Anarchisten 1872-1907, št. 410 /präs. 1885, št. 4698 (M. I.) 1885 in št. 421, präs./1885. Na ta fond me je ljubeznivo opomnil in mi ga posredoval gospod Franz Spatenka iz Salzburga, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

³ SAL, ibidem, št. 760.

⁴ SAL, ibidem, št. 1544 präs.

⁵ SAL, ibidem, št. 1544/präs., dne 6. oktobra 1886.

naja po sprejetju zakona o izjemnem stanju. V letu 1885 je društvo štelokrog 60 članov, pri čemer so radikali obvladovali društvo. Zaradi gospodarskega zastoja v Salzburgu, precej brutalnega policijskega preganjanja in zaradi sporov med radikali in zmernimi, ki je v tem društvu še posebej burno odmeval, saj je bilo društvo med delavstvom, kljub sorazmerni številčnosti, bolj slabotnega vpliva. Že oktobra ali še v septembru je postal Potisek drugi zapisnikar. Po nekem policijskem poročilu naj bi Potisek še 8. oktobra 1886 sodeloval na shodu salzburskega delavskega izobraževalnega društva,⁶ kar pa očitno ne drži in ga je policist zamenjal, saj je bil 18. decembra 1886 na salzburskem občinskem uradu napravljen s Potiskom protokol, po katerem se je iz Ljubljane vrnil 13. decembra, potem ko je opravil vojaške vaje pri 25. domobranskem strelskem bataljonu v Ljubljani. Že naslednjega dne je našel službo pri krojaškem mojstru Grandeggerju in se obvezal, da se bo vzdržal vsakršne politične agitacije, ker mu sicer ne bodo dovolili bivanja v Salzburgu. Obvezal se je tudi, da bo policiji javil vsako spremembo bivališča.⁷ Iz istega akta tudi izvemo, da je bil Potisek oktobra 1880 na Dunaju obsojen zaradi manjšega prekrška na 24-urni zapor, da je bil 1883 zaradi prošajčenja izgnan iz Švice, da je bil leta 1885 spet v Švici, kjer so ga 1. marca po prihodu iz Lindaua v St. Gallnu aretirali in osumili umora frankfurtskega policijskega svetnika Rumpfa; vendar so ga po 24 urah izpustili, ker je imel alibi, da je na dan umora že zapustil Frankfurt. Potem je bil od 2. februarja do 5. oktobra v Konstanzi, nakar so ga spet izgnali.⁸ Sicer pa policija ni našla ničesar, za kar bi ga mogli obtožiti, zato so ga samo stalno nadzorovali, da bi ob kakršnikoli nevarnejši potezi ustrezno ukrepali.

Potisek je v Salzburgu kmalu izgubil službo, ker mu je Grandegger 20. januarja 1887 dal odpoved, pri drugih mojstrih zaposlitve ni dobil in je zato odšel v Linz. 8. januarja 1887 naj bi bil izvoljen za predsednika tamkajšnjega delavsko-izobraževalnega društva. Ta podatek je očitno netočen,⁹ saj se ne ujema z njegovim delovnim mestom in z drugimi podatki, da je bil od 17. 1. do konca julija 1887 v Grazu in Leobnu. V tem času je bil junija in julija tudi spet na štiritedenskih vojaških vajah v Ljubljani. V Grazu ali Leobnu je najbrž spet izgubil delo, saj se je 20. septembra 1887 spet pojavil v Salzburgu, in sicer ga je sprejel na delo dvorni krojač Panek.¹⁰ Po tem vnovičnem prihodu v Salzburg je bil Potisek neznano kdaj izvoljen za predsednika delavsko-izobraževalnega društva Salzburg in okolica in proti njemu je bila 31. 10. 1888 vložena obtožnica pri salzburskem državnem pravdnistvu zaradi prekrščitve § 12. in 15. društvenega zakona kot tudi § 11 zakona o zborovanjih. Obtožnica je bila vložena zaradi delavskega shoda 21. oktobra 1888 v gostilni Katarine Harder v Gniglu pri Salzburgu, na katerem je bilo kakšnih 30 oseb. Na shodu so peli delavske pesmi in imeli govor, ki ga je navzoči policist označil za političen govor, s socialno-demokratskimi tendencami. Govor je imel Potisek sam, ki je obenem shodu tudi predsedoval in ga vodil. V njem je razpravljal o slabih razmerah delavcev, o zakonu o potepuhih, kritiziral parlament in se zoperstavljal šikaniranju delavcev s strani policije. Obtožnica je označila Potiska za znanega socialno-demokratskega agitatorja in opozorila, da je društvo sicer že večkrat organiziralo izlete v okolico Salzburga, vendar za to zborovanje policije niso obvestili in so gostilno izrabili za politično diskusijo. Potisek je bil obtožen tudi žaljenja policije pri opravljanju dolžnosti, ker je ob zahtevi policista, da se shod prekine, izjavil, da »lopovi ne lovijo drug drugega« (ein Gauner fange den anderen nicht). Poleg tega tudi ni sporočil, da je zamenjal stanovanje, ker naj bi bil po mnenju policije njegov namen, da zavaja oblast. Skupaj z njim je bil obtožen tudi Josef Haar.¹¹ Vendar do obsodbe Potiska potem ni prišlo, ker je 3. decembra 1888 odpotoval v Brechtesgaden in pustil svoji gospodinjici le listek, da se bo v 14 dneh vrnil. Res se je vrnil 3. januarja 1889, vendar le za kakšen dan in nato izginil neznano kam. Sodni pregon zoper Potiska je bil v skladu z 2. odstavkom § 45 zakona o kazenskem procesu ustavljen, ker je Potisek brez sledu izginil. Njegov tovariš Haar pa je bil kaznovan zaradi razžaljenja policije z enotedenskim zaporom.¹²

Odslej o Karlu Antonu Potisku ni nič več znanega, vsaj jaz nisem zasledil njegovega imena nikjer več. Potisek gotovo ni bil v delavskem gibanju kaj posebnega in kot tak vreden posebne obdelave. Zanimiv je le kot primer enega med kar številnimi slovenskimi delavci, ki so v prvem obdobju delavskega gibanja v Avstriji, ko se je še vse gibanje odigravalo na ravni društev, igrali eno takšnih vlog. Njegova usoda je kar tipična za številne njegove tovariše, stalna pot s trebuhom za kruhom, pogosto menjavanje delovnega mesta in spreminjanje okolij in bivališč, težave zaradi agitacijskega delovanja, saj je težko dobil službo, zato pa tem prej odpoved. Pogosto šika-

⁶ SAL, ibidem, št. 1544 präs.

⁷ SAL, št. 516/präs.

⁸ ibidem.

⁹ SAL, ibidem, št. 140/präs. 1887, dne 24. januarja 1887.

¹⁰ SAL, ibidem, št. 21140/1887, z dne 20. oktobra 1887.

¹¹ SAL, ibidem, 1577/präs. 1888, z dne 31. 10. 1888.

¹² SAL, ibidem, št. 146 präs. 1889.

niranje s strani policije in drugih oblasti se je kazalo v tem, da je bil Potisek v kratkem času nekajkrat klican na orožne vaje.

To je bila pač tipična usoda delavskih agitatorjev v času poostrenega nadzorstva nad delavskim gibanjem, ki je prevladovalo v Avstriji v osemdesetih letih, ko je bil razkol med zmernimi in radikali najhujši in ko so se pri radikalih v precejšnji meri uveljavile tudi anarhistične tendence. Vsekakor je zanimivo, da je v času številnih procesov v Avstriji v letih 1883 in 1884 obtoženih in deloma tudi kaznovanih dosti slovenskih delavcev. Če odmislimo Železnikarjev proces v Celovcu proti ljubljanskim »krvavcem«, saj je tedaj edino v Ljubljani še delovalo kolikor toliko omembe vredno delavsko društvo, je bil 1883 v Gradcu obsojen Matija Glušič na 3 mesece zavora, naslednje leto pa je prav tako v Gradcu dobil Nikolaj Podboj celo dvanajst let zavora, proces proti njemu pa je sprožil tudi mnogo bolj odmeven proces proti 22 socialnim demokratom, med katerimi so bili tudi Karl Hubmayer, Mihael Ledinek iz Luč, Miha Kovač iz Slovenskih Konjic ter Johan Huber iz Studencev. Na tem procesu je bil Ledinek obsojen na 13 mesecev, Huber na 18, Hubmayer in Kovač sta bila pa oproščena.¹³

Za našo zgodovino delavskega gibanja je to pomembno, saj priča, da so bili zlasti na Štajerskem pa tudi v Zgornji Avstriji, kot kažeta primera Potiska in Hubmayerja, kar aktivni, in to prav v pokrajinah, ki sta bili v tem času središči delavskega gibanja v Avstriji, kar posebej velja za Štajersko, ki je bila v nekaterih letih tudi bolj pomembna kot sam Dunaj. Povsem drugačno je bilo stanje po 1889, ko slovenskih delavcev ne najdemo več na vodilnih mestih v delavskih društvih zunaj slovenskega etničnega ozemlja, bolje rečeno niti ne zunaj Kranjske in Primorske s Trstom.

O političnih nazorih Potiska in njemu podobnih je mogoče dati samo shematične sodbje, ki veljajo za predstavnike takratnega delavskega gibanja v Avstriji na sploh. Omembe pa je vredno, da so bila ta društva nacionalno strpna, da je internacionalizem imel svojo vlogo, nacionalno vprašanje pa je v delavskem gibanju začelo igrati svojo vlogo šele z nastankom stranke, v njej pa že zelo zgodaj kar odločilno. V tej luči je najbrž treba tudi gledati dejstvo, da v času od 1888 do 1889 najdemo slovenske delavce marsikje v habsburških deželah, pa tudi na vodilnih položajih v delavskih društvih, po letu 1890 pa temu ni več tako. Ta pojav se mi zdi zanimiv in bi bil vreden širšega sociološkega ovrednotenja, pa tudi iskanja novih potrditev še v drugih deželah, če so podatki seveda ohranjeni.

Franc Rozman

Zusammenfassung

DER SLOWENISCHE ANARCHIST KAREL ANTON POTISEK IN SALZBURG

Franc Rozman

Der Autor behandelt auf Grund von Archivmaterial aus dem Salzburger Archiv das Wirken eines slowenischen Arbeiters, des Schneidergesellen Karel Anton Potisek aus Ljubljana, in Salzburg und Umgebung. Potisek war bisher ein für die slowenische Arbeiterbewegung unbekannter Name und Außer seinem Wirken in Salzburg in der Zeit von 1885 bis 1888 ist uns nichts Weiteres bekannt. In Salzburg war er in diesen Jahren Mitglied eines Arbeiterbildungsvereins und einige Zeit auch dessen Vorsitzender, er wurde dauernd verfolgt und befand sich unter ständiger Polizeiaufsicht. Der Salzburger Verein war in den o. a. Jahren sehr radikal und wies anarhistische Tendenzen auf. Der Fall Potisek ist kennzeichnend für die damaligen Arbeiteragitatoren, der Autor behandelt ihn gesondert als interessantes Beispiel eines Slowenen, der außerhalb des slowenischen Raumes gewirkt hat, gibt es doch kaum ähnliche Beispiele (oder mindestens Anhaltspunkte) dafür, und auch als ein Beitrag zur Geschichte der frühen Arbeiterbewegung bei den Slowenen. Zuletzt soll noch erwähnt werden, daß Potisek wahrscheinlich einer der ersten slowenischen Arbeiter war, der das Kapital von Marx gelesen hat.

¹³ Karin Maria Schmidlechner: Die steirischen Arbeiter im 19. Jahrhundert, Wien 1983, str. 284 ss, 319; Karl R. Stadler (Hrsg.): Sozialistenprozesse. Politische Justiz im Österreich, Wien-München-Zürich 1986, str. 53-83. Helmut Konrad: Das Entstehen der Arbeiterklasse im Oberösterreich, Wien-München-Zürich 1981, str. 228-280.